HIRSCHFELD

DE TITULIS STATUARIORUM SCULPTORUMQUE GRAECORUM CAPITA DUO PRIORA

DE TITULIS STATUARIORUM SCULPTORUMQUE GRAECORUM CAPITA DUO PRIORA.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE

AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS

IN

ALMA LITERARUM UNIVERSITATE

FRIDERICA GUILELMA

AD

SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE CAPESSENDOS

DIE IX. M. MAII A. MDCCCLXX.

H. XII.

PUBLICE DEFENDET

AUCTOR

OSCAR GUSTAVUS HIRSCHFELD

POMMERANUS

ADVERSARIORUM PARTES SUSCIPIENT:

ALBERTUS GEMOLL, STUD. PHIL.

GUSTAVUS KOENNECKE, CAND. PHIL.

RUDOLPHUS WEIL, STUD. PHIL.

BEROLINI

TYPIS EXPRESSIT CAROLUS FEICHT.

CAPUT I.

§ 1.

DE TITULIS, QUOS NUNC HABEMUS, AGITUR.

Si quis titulos veterum artificum tractare sibi proposuit, facere non potest, quin a Graecorum titulis disputandi initium capiat. Quamvis enim in Aegypto et Assyria, quas jam tot seculis ante Graeciam floruisse constat, templa, statuae, vasa, gemmae, monumenta cujusvis generis servata extent, eaque mirifica integritate, auctorem se ipsum nuncupasse in opere, quod perfecit, prorsus inauditum est. At Graeca artificia, quippe quae nec tam ingentia sint nec tam firma, quam Aegyptia et Assyria, cum misere mutilata aetatem tulerint, omnino diversos artificum animos, artis dignitatem diversam ipsae jam antiquissimae artificum inscriptiones etiam nostra aetate evincunt. Atque in his quanta regnat varietas! Primum enim artifices cujusque generis facillime discernuntur: alia se inscribendi ratio vascularii, alia scalptoris, alia denique statuarii sculptorisque[1], qua quidem re intercessisse quiddam inter artifices neque omnes omnium generum eadem vitae condicione usos esse, ut voluerunt quidam[2], luculenter effectum videtur.

---

[1] Liceat breviter adnotare, et vasorum fictilium confectores et scalptores saepissime sola nomina operibus inscripsisse cum verbo faciendi conjuncta; quodsi alia de se indicia fecerunt, eos statuarios sculptoresque, qui modo patrum nomina modo patrias addiderunt, imitatos esse postea videbimus.

[2] C. F. Hermann: Studien der griech. Künstler (Göttinger Studien 1847) p. 44 sqq. idem in Privat-Alterth. § 42, 13. — H. Frohberger: de opificum apud veteres Graecos conditione (Grimae MDCCCLXVI) p. 17 sq. qui omnes artifices apud veteres sordide vixisse voluerunt praecipue philosophorum sententias secuti; contra

At nobis agere in animo est de statuariorum sculptorumque titulis, de quibus universis rarissime adhuc disputatum est.

Ac primum quidem Carolus Datius[1] inscriptiones veterum artificum tractavit, qui scriptorum locis diligenter congestis pro copia, quae tunc extabat, titulorum bene et ingeniose disseruit. Nostris temporibus de re nobis proposita nemo fere egit uno Franzio excepto, qui in elem. epigr. p. 343 brevissime, ut illi loco convenit, pauca quaedam dixit. Siqui circa singula versati sunt, eos suis locis adhibebimus.

Mirari autem non possumus, perpaucos tantum viros d. de re nobis proposita quaesivisse; quod ut intelligamus, meminerimus, quot tituli etiam Lessingio, qui in Laocoontis § XXVII in iis versatus est, praesto fuerint; citavit enim et quos M. Gudius collegerat in commentario ad Phaedri libri V prologum facto et quos Gronovius in thesauri tomi IX praefatione Gudianis addiderat, qui omnes non plus quattuordecim vel quindecim sunt. Nostris autem diebus summo studio quae invida terra condita sunt monumenta antiqua eripiuntur, ita ut in dies fere etiam artificum nomina adhuc inaudita titulis repertis innotescant. Atque earum quidem artificum inscriptionum quas nunc habemus, Henricus Brunnius, qui ante hos XVIII annos priorem historiae artificum Graecorum tomum publici juris fecit, tertiam fere partem non jam cognitam habuit; deinde ne Overbeckius quidem, qui nuperrime in libro utilissimo scriptorum veterum dicta, quae ad artifices spectant, composuit, omnes inscriptiones, quae nunc extant, addidit aliis de industria omissis, quae ab illius re alienae viderentur, aliis, quae passim dispersae sunt, neglectis, aliis denique non jam cognitis, quae novissime in lucem prolatae sunt.

Sed jam audio monentem, me alteram tantum titulorum artificum classem respexisse, non solum enim inscriptiones, quae etiam-

---

disputaverunt Ad. Stahr. (Torso I p. 395—456) et H. Bazin (de la condition des artistes dans l'antiquité grecque. Nice 1866), qui quidem vel minus placent narratiunculis potissimum addicti, quae passim de celeberrimis artificibus traditae sunt; ita ex aliis fontibus alia fluxerunt; ab his omnibus autem nec tempora nec loca satis distincta sunt.

[1] Vite de' pittori antichi (Napoli 1730) p. 104—114. — Chr. Dan. Beckius in comment. I de nominibus artificum aliisque in monumentis artis antiquae interpolatis (Lips. 1832) rei propositae nullam fere lucem attulisse putandus est.

nunc in lapidibus leguntur, nobis consulendas esse, sed etiam si quas forte veteres scriptores nobis tradidissent. Atque ex his quidem praecipue in nostram rem cadunt Pausanias, Plinius, poetae, quorum epigrammata artificia celebrant, de quibus nunc exponemus.

Peropportune autem contingit, quod de anthologiae graecae epigrammatis O. Benndorfius accuratam quaestionem instituit[1], qui cum vetustiora epigrammata ad unum omnia veras inscriptiones fuisse constituisset, demonstrativa (ἐπιδεικτικά) illa epigrammata post Alexandri Magni aetatem factitata mere lusoria esse probavit. His igitur omissis, quae neque ab artificibus ipsis profecta neque eorum in usum composita sunt, pauca tantum in nostram collectionem recepimus (scr. 6, 13, 14, 25, 26.) omnino Benndorfii addicti sententiae, nisi quod de illorum demonstrativorum carminum usu pauca quaedam nos afferre posse credimus (p. 19).

Plinium vero in nat. hist. libris XXXIII—XXXVI, quatenus ad artificum historiam pertinent, non tam ex inscriptionibus (cf. scr. 27) quam ex libris de arte scriptis hausisse satis manifestum est[2]; quamquam veterum qui de arte scripserunt auctorum ratio accuratius investiganda adhuc desideratur.

Jam venimus ad Pausaniam periegetam, quem diserte artificum inscriptiones rarissime afferre in tanta artificum et artificiorum copia, cum ex collectione nostra primo obtutu clarum fiat (scr. 2, 3, 4, 5, 7, 7[a], 7[b], 7[c], 9, 10, 12, 16, 18, 19, 20), nunc quaerimus, num forte illum artificum inscriptionibus saepius usum esse certis indiciis probari possit. Huc accedit, quod omnes illi tituli, quos Pausanias tradidit paullo memorabiliores sunt, duodecim enim certe poetico sermone compositi sunt, quibus fortasse etiam 2 et 8 addi possunt, Praxitelis autem inscriptio (20) litteris antiquioribus insignis erat. Quae cum ita sint, veri haud absimile videtur, Pausaniam inscriptiones minus inusitatas de consulto non ad verbum attulisse; sed hanc rem longius repetere juvabit.

Praeter illas igitur inscriptiones alios operum auctores se fando

---

[1] de anthologiae Graecae epigrammatis, quae ad artes spectant, diss. inaug. Bonnae 1862.

[2] Ad. Brieger. de fontib. librr. XXXIII—XXXVI nat. hist. Plinianae, quatenus ad artem plasticam pertinent dissert. inaug. Gryphiae 1857. — H. Brunn. de auctorum indicibb. Plinianis (Bonn 1856) p. 40 sqq.

accepisse periegeta indicavit (*λέγουσι, μνημονεύουσι, φασί*), alios aliquod artificium perfecisse simpliciter affirmavit (*τέχνη, ἔργον, ἐποίησε, εἰργάσατο*). Quodsi ita esset intelligendum, ut hos etiam operibus inscriptos fuisse nobis putandum esset, illos vero, quos fecisse ab aliis audivit (*φασί* etc.) non fuisse inscriptos, satis firmum inscriptionum indicium haberemus. Cui rei ne nimium credamus, eo movemur, quod haud raro alter afferendi artificis modus alteri prorsus respondet:

VI, 10, 9: *Λυκίνου δέ ἐστιν ἀνδριὰς Κλέωνος τέχνη, τὸν δὲ Τέλλωνα ὅστις εἰργάσατο οὐ μνημονεύουσι* V, 20, 2: *Κωλώτου δέ ἐστιν ἔργον, εἶναι δέ φασιν ἐξ Ἡρακλείας.* VI, 8, 1: *τοῦ μὲν τὸν ποιήσαντα οὐ λέγουσι, τὴν δὲ τοῦ Ἀμέρτου Φράδμων ἐποίησεν Ἀργεῖος* cf. VI, 3, 7: *Εὐπολέμου δὲ τὴν μὲν εἰκόνα Σικυώνιος εἴργασται Δαίδαλος, τὸ δ' ἐπίγραμμα τὸ ἐπ' αὐτῷ μηνύει κτέ.* et V, 25, 4: *τὸ μὲν δὴ ἐπίγραμμα ἐδήλου τὸ ἀρχαῖον ἀναθήματα εἶναι τῶν ἐν πορθμῷ Μεσσηνίων — ἔργα δέ εἰσιν Ἠλείου Κάλλωνος αἱ εἰκόνες.*

Deinde I, 33, 3 de Nemesis statua Rhamnunte posita Pausanias tradidit *τοῦτον Φειδίας τὸν λίθον εἰργάσατο*, quod etiamsi verum esse concedimus, tamen Phidiae nomen operi subscriptum non fuit, immo vero Agoracriti nomen statuae vel tabellae ex statua pendenti inscriptum fuisse memoriae traditum est[1], ita ut hoc potissimum opus Phidias »illius nomini donasse«[2] videatur. Similiter Matris Magnae statuam, quam Agoracrito Plinius tribuit[3], Pausanias I, 3, 5 Phidiam fecisse affirmavit *Φειδίας εἰργάσατο.*

Quae cum ita sint, ex illis *ἐποίησεν εἰργάσατο, τέχνη ἐστίν* colligere non possumus, artificum nomina etiam in operibus fuisse.

Jam propius ad nostram rem accedamus. Pausaniam omnes operum inscriptiones, quas vidit, attulisse cum per se minime probabile est, tum exemplis insuper explodi potest: I, 23, 8, *ἵππος δὲ ὁ καλούμενος δούριος ἀνάκειται χαλκοῦς*, quem equum deinde accuratius descripsit artifice non allato, quem Strongylionem fuisse inscriptione reperta (n. 17) scimus. I, 23, 4 *ἄγαλμα . . . . Ἀθηνᾶς*

---

1 Suid. et Phot. s. v. *Ῥαμνουσία Νέμεσις.* Zenob. V, 82.
2 XXXVI, 17.
3 XXXVI, 17.

ἐπίκλησιν καὶ ταύτης Ὑγιείας, quam et Plinius XXXIV, 80 et inscriptio n. 18 Pyrrhi Atheniensis opus fuisse nos edocuit. I, 24, 2 *κεῖται δὲ καὶ Φρίξος... θύσας τὸν κριόν*, ad quam statuam et Plinius l. l. spectat his verbis: »Naucydes .... immolante arietem censetur« et inscriptio n. 21[1]. Menandri statuam, quae erat in Atheniensium theatro, Pausanias I, 21, 1 memoravit, quis fecerit, non tradidit, quamquam scriptum fuisse in basi *Κηφισόδοτος Τίμαρχος ἐπόησαν* ex n. 35 cognoscimus. Quibus adjicias, ut Cresilam omittamus[2], I, 23, 9 *Ἐπιχαρίνου τὴν εἰκόνα ἐποίησε Κριτίος* (*Κριτίας* mss.), sed Critius et Nesiotes fecerunt (n. 10). — Quodsi exempla ex primo tantum libro promere licuit, de Atheniensium artificiis et per alios scriptores et inscriptionibus repertis optime edocti sumus: ex perpaucis illis artificibus (XII), qui simul in Pausania et in lapidibus leguntur, octo in titulis Athenis repertis apparent. Quamquam negare non possumus Pausaniam ineunte opere rerum copia perturbatum multa minus apte enarrasse et disposuisse quam in libris sequentibus[3]. Illa autem quae modo attulimus intelligi non possunt, nisi Pausaniam in artificiis eligendis et in operum auctoribus afferendis totum se dedisse[4] iis putabimus, qui singula ei monstrabant, exegetis. Cujus rei testimonia etiam haec sunt: Praxitelis mentio cum libb. I, II, V, VI jam facta esset, demum VIII, 9, 1 ejus aetas ita refertur: *Πραξιτέλης δὲ τὰ ἀγάλματα εἰργάσατο τρίτῃ μετὰ Ἀλκαμένην ὕστερον γενεᾷ*, quod exegetae sane ideo enarrare solebant, quia eodem loco et Alcamenis Aesculapius dedicatus erat. Similiter judicium de Alcamenis arte, quem jam I, 1, 5. 8, 4. 19, 2. 20, 3. II, 30, 2 Pausanias memoraverat, demum V, 10, 1 latum est: *Ἀλκαμένους ἀνδρὸς ἡλικίαν τε κατὰ Φειδίαν καὶ δευτερεῖα ἐνεγκαμένου σοφίας εἰς ποίησιν ἀγαλμάτων*: nempe comparabant exegetae duorum illorum artificum tempora et virtutes, cum idem templum

---

[1] qua re Briegerus l. l. p. 56 Plinium illud ex catalogis Romanis hausisse immerito suspicatus est. Quod gravioris est momenti; non omnia enim artificia, quae „laudari“ vel „censeri“ Plinius tradit, ex catalogis, si quidem fuerunt, petita videntur.

[2] fortasse enim ejus inscriptio 16 non ad Diitrephis statuam (Pausan. I, 23, 3) pertinet.

[3] E. Curtius: Peloponnesus. I p. 142 not. 10. — Chr. Schubart in commentatione de Pausania, quae Pausaniae in Germ. linguam translato adjuncta est, p. 9.

[4] cf. E. Curtius: VII Karten zur Topogr. v. Athen. p. 48 sq. — C. Wachsmuth. mus. rh. 1869 XXIV p. 35.

ambo ornassent. Ita Lysippum quoque, quem periegeta jam I, 43, 6 nominaverat, Sicyonium fuisse enarravit II, 9, 8 ubi de illius Heracle aeneo agitur Sicyone posito, qua in urbe certe indigenae artificem illum celeberrimum suum civem esse superbia quadam affirmabant.

Sed non omnia, quae ad artifices pertinent, Pausanias ab exegetis accepit, bis enim ipse mentionem injecit scriptorum, qui de arte plastica agebant: V, 20, 2 *οἱ πολυπραγμονήσαντες σπουδῇ τὰ ἐς τοὺς πλάστας* et V, 23, 3 *οἱ συγγράψαντες τὰ ἐς πλάστας* (*Πλαταιάς* edd. codd.), quibus quidem non bis tantum Pausaniam usum esse per se patet, deinde tenendum est, illa *λέγουσι*, *μνημονεύουσι* non solum ab eo dicta esse in iis, quae fando accepit, sed etiam quae ex scriptis hausit, quod praecipue elucet, ubi duae controversae sententiae referuntur:

II, 15, 1 *Σκύλλις καὶ Δίποινος . . . μαθητὰς δὲ εἶναι Δαιδάλου σφᾶς, οἱ δὲ καὶ γυναῖκα ἐκ Γόρτυνος ἐθέλουσι λαβεῖν Δαίδαλον καὶ τὸν Δίποινον καὶ Σκύλλιν ἐκ τῆς γυναικός οἱ ταύτης γενέσθαι* III, 17, 6 *Κλέαρχος . . . ὃν Διποίνου καὶ Σκύλλιδος οἱ δὲ αὐτοῦ Δαιδάλου φασὶν εἶναι μαθητήν.* Ex his igitur de arte plastica scriptoribus, quorum libri fortasse litterarum ordine dispositi erant, tria illa sollemnia indicia, quae afferre tantum interfuit Pausaniae: *πατρὶς. ἡλικία*, *διδάσκαλος* cf. III, 18, 9. V, 22, 5. 23, 5. 25, 11. 26, 2. VIII, 53, 7. Ita periegeta, si cujus operis auctorem acceperat, libros illos evolvit, et quod repperit addidit: jam intelligimus, quid sibi velint V, 24, 1 *Μούσου ποίημα, ὅστις δὴ οὗτός ἐστιν ὁ Μοῦσος* et X, 18, 6 *Τισαγόρου τὸ ἔργον, ὅστις δὴ ὁ Τισαγόρας*, quibus compara haec, quae sunt in II, 7, 2 *Λύκου Μεσσηνίου μνῆμά ἐστιν ὅστις δὴ οὗτος ὁ Λύκος· οὐ γάρ τινα εὑρίσκω* (in Olympionicarum indicibus cf. III, 21, 1. VI, 13, 10.) *Μεσσήνιον ἀσκήσαντα πένταθλον οὐδὲ Ὀλυμπικὴν ἀνῃρημένον νίκην.* Ita sane etiam de Muso et Tisagora scripta consuluerat. Quod vero Pausanias, quos libros saepius adhibuit, bis tantum diserte nominavit, non mirum in scriptore, qui, cum Herodoti simplicitatem summo studio affectaret[1], etiam id egit, ut quam plurima aut fando accepisse aut ipse conjecisse videretur. Quod ut in universas Pausaniae res valet, ita etiam in

[1] Praecipue consulendus O. Pfundtner. Pausanias periegeta imitator Herodoti. diss. inaug. Regiom. 1866. cf. eundem in Jahrbb. f. Philol. u. Paedag. 1869 p. 443.

artificum nomina tradenda. Eum enim inscriptiones omnino neglexisse minime probabile est: inde igitur VI, 9, 1; 10, 9 *Πτόλιχος ἐποίησεν Αἰγινήτης*, et VI, 9, 5; 9, 9; 10, 3; 11, 9 *Γλαυκίας* quater *Αἰγινήτης* nominatur. Cf. etiam ad I, 28, 2 ubi currus aeneus in Atheniensium arce dedicatus affertur, epigramma apud Herodot. V, 77. ad III, 21, 1 Anthol. Gr. Pal. XIII, 14. ad VI, 15, 3—5 de Clitomacho Olympionica Anthol. Pal. IX, 588, quibus locis Pausanias nonnulla ex inscriptionibus hausisse videtur. Artificum autem titulos saepius ab eo ipso vel ab iis, quibus sua debuit, consultos esse, etiam clarius apparebit in ea parte, quae est de patribus artificum inscriptis, ubi concordiam inter inscriptiones et Pausaniam summam esse videbimus. Peculiares autem inscriptionum formas Pausanias rarissime retinuit, qui inscripta, ab exegetis accepta, ex libris sumta de artificibus ipse arte conjunxit.

Haec autem dicta sunt de fontibus, unde, quae de artificibus tradidit, Pausanias hausit; de quibus accuratius disputandum erat, ut quam rationem inscriptionum artificum ille habuisset, cognosceremus.

Quibus expositis expediti aggrediamur ad inscriptiones, quae manserunt, et primum quidem orbem quasi, quo illae continentur describamus. Tituli autem, quos habemus, non consilio quodam electi, sed casu fortuito ex plurimis aliis, qui fortasse gravioris erant momenti soli aetatem tulerunt; qui quamquam inductionem minus permittere videntur, nisi cum scriptorum dictis collati et comparati tamen eam habent virtutem, quibus quam late veterum ars patuerit, multo magis vivida exprimatur imago. Ingens sane vastumque spatium[1], quod titulis statuariorum et sculptorum veterum occupatur, cujus extremae orae Aegyptus superior, Sidon Phoenices urbs, Vienna Galliae oppidum; sin vero tabulam accuratius inspexeris, multo plurimas inscriptiones arctiore orbe circumscribi videbis, qui Rhodo et Creta insulis, Asiae oris, Graecia ipsa, meridionali et media Italia definitur, atque praecipue Athenae (LXXX fere), Rhodus (XXV), Roma (XXXVI) titulos nobis praebuerunt. Quae cum ita sint non plus ducentos quinquaginta lapides repertos esse artificum nominibus insignes jure maerendum

---

[1] V. tabulam geographicam titulorum collectioni adjunctam.

est; huc adde abundantiam illam artificiorum summo opere admirandam[1], quam apud Graecos fuisse et memoriae proditum est et ex reliquiis etiamnunc evidentissime elucet, ita ut facile nobis persuadeamus permultos artificum titulos interiisse; quare nunc, quam variam fortunam illi subierint, quaestio instituatur.

§ 2.

DE VARIA TITULORUM, QUIBUS OPERA ORNATA ERANT FORTUNA.

Sunt fortasse, qui Graecos ipsos artificum titulos eo diminuisse putent, quod quae statuae priore aetate heroïbus et viris de patria optime meritis dedicatae erant, eas Romanae dominationis tempore misera adulatione commoti in Romanorum quorundam honorem verterunt, quos ipsis utiles fore sperabant; atque in eas statuas, quas ipsi dicebant *μετεπιγεγραμμένας*[2], cadit illud *τὸ μὲν ἐπίγραμμα ῥωμαΐζει, ὁ δ᾽ ἀνδριὰς ἑλληνίζει.* Ut vero statuae, ita etiam epigrammata, quae priorem honorabant, manserunt, quod et Dionis Chrysostomi orat. XXXI § 150 (p. 410 Emper.) *μένει τὰ τῶν τιμηθέντων ὀνόματα καὶ τὰς ἐπιγραφὰς οὐδεὶς ἂν ἀπαλείψειεν* et multa exempla probant[3].

Immo statuis sublatis, cum in eadem basi aliae ponerentur, antiquiores inscriptiones non oblitteratae sunt (31ª 32. 119ª 120). Quod vero Graeci statuas dedicatas pro sacrosanctis habuerunt[4], fortasse ad titulos quoque servandos redundavit.

---

[1] Fr. Jacobs. über den Reichthum der Griechen an plast. Kunstwerken. München 1810 (= Ges. Schr. III p. 417 sqq.)

[2] [Plut.] vit. X orr. Isocr. p. 839 D cf. Cic. ad Att. VI, 1, 26. Dio. Chrys. or. XXXI § 9 et § 34 (p. 364, 372 Emp.).

[3] Cf. Pausan. I, 2, 4. syll. n. 10ᵇ. 19*. 28, 31ª 32. 46. 47. 59*. 116. 119ª 120. Saepius majorum statuae hominibus eadem gente exortis dedicatae esse videntur: n. 31ª 32. cf. Pausan. VIII, 9, 9. v. L. Ross. arch. Aufss. I 170. C. Keil. Philol. tom. suppl. 1863 p. 563. Rangabeus antiq. graec. II 1100. Lebas. inscr. II p. 73 n. 339.

[4] Jacobs. l. l. (v. p. 7 not. 2.) p. 62 not. 143. (= III p. 534) Vitruv. de archit. II 8 § 15 (p. 52 ed. Rose et Müller-Strüb.) de tropaeo ab Artemisia Rhodi posita.

Cum autem Graecia a Romanis victoribus plurimis et egregiis statuis spoliaretur[1], bases, cum marmore et Italia abundet, certe relictae sunt. Huc quoque referri possunt Pausaniae dicta VIII, 30, 5: *πρὸ δὲ τοῦ ναοῦ τῆς Μητρὸς ἀνδριὰς μὲν οὐδείς ἐστι, δῆλα δὲ ἦν τὰ βάθρα ἐφ' ὧν ἀνδριάντες ποτὲ ἑστήκεσαν.* VIII, 38, 5: *ἔστι δὲ αὐτόθι* (in Lycaeo monte) *ἀνδριάντων βάθρα οὐκ ἐπιόντων ἔτι ἀνδριάντων, ἐλεγεῖον δὲ ἐπὶ τῶν βάθρων.* VIII, 49, 1: *οὐ πόρρω δὲ τῆς ἀγορᾶς* (Tegeae) *θέατρόν τε ἐστι καὶ πρὸς αὐτῷ βάθρα εἰκόνων χαλκῶν· αὐταὶ δὲ οὔκ εἰσιν ἔτι αἱ εἰκόνες ἐλεγεῖον δὲ ἐφ' ἑνὶ τῶν βάθρων κτλ.* et illum usum communem fuisse Ciceronis quoque docent in Verr. act. II or. IV §§ 78, 97, 127[2]. Evidentissime autem Romanos bases secum non portasse eo demonstratur, quod nulla artificis inscriptio tota Italia adhuc reperta extat, quae ante ol. 158 scripta videatur, quamquam vel antiquissimorum artificum opera Romae fuisse[3] nemo est, quin ignoret; probatur insuper Bupali, Democriti, Calamidis Callimachi aliorum titulis[4], quos non ab artificibus ipsis profectos esse et scriptura et basium formae evincunt[5].

In Graecia autem certe non omnes bases statuis ereptis intactae manserunt, et, ut hoc unum tantum moneam, quingentis illis statuis a Nerone Delphis sublatis bases inanes locis suis stetisse nec Pausanias X, 7, 1 tradidit, nec verisimile est, qua re concedendum videtur, jam veteres ipsos saepius illos lapides quadratos, qui optime usui conveniunt, ad aedificia extruenda adhibuisse, quod posteriore tempore saepissime accidisse permultis lapidibus, quos in aedificiorum muris inclusos etiamnunc videre possumus (n. 8ᵃ, 15, 17, 23*. 44ᵃ. 62*. 107ᵃ. 123. 160. 161) confirmatur, atque ita haud paucos artificum titulos interiisse facile credes. Quibus variis autem modis bases medio aevo et nostris quoque

---

[1] Otfr. Mueller. Hdb. d. Arch. III ed. § 165 p. 174 sqq.

[2] cf. Winckelm. hist. art. IX, 3, 12 O. Jahn. Arch. Beitr. p. 19 not. 17 quamquam Leocharis inscriptionem, de qua illi disputant ll. ll., haud genuinam esse Brunnius docuit (hist. artiff. I addend.) De eadem re quae Bergkius disputavit (in lect. ind. Marb. 1846 sem. aest.) inspicere non licuit, sed v. L. Ross. arch. Aufss. II p. 293. sqq.

[3] Augustum talia »proprio quodam intelligendi ambitu« (Quintil. XII, 10, 3) praetulisse constat: Paus. VIII, 46, 4. Plin. XXXVI, 13.

[4] n. 175 sqq.

[5] H. Brunn. mus. Rh. n. ser. VIII, p. 235 sq.

temporibus deletae sint, describi non potest: aliae certe fractae, aliae ad calcem coquendam consumptae sunt; quam multae denique etiamnunc sub terra jaceant sepultae!

At Romani nonne statuis in Italiam delatis auctorum nomina denuo subscripsere? sed memineris, plerumque bellis finitis statuas raptas esse »belli lege atque imperatio jure« (Cic. Verr. act. II or. 1 § 57)[1] a ducibus, quorum animi in id solum intendebant, ut et triumphos suos magnifice ornarent et reipublicae gloriam tot operibus captis augerent, quod artificum nomina certe non adjuvissent, quippe quae omnes Romani ignorarent. Fortuna autem fautrice satis edocti sumus, qua ratione Romanorum duces in signis inscribendis usi sint. Cicero enim in Verr. act. II or. I. § 57 P. Servilium Vatiam Isauricum, quem circiter anno 74 a. Chr. (680 a. u.) de Isauris et Ciliciis piratis triumphasse constat, summis laudibus extulit, quia signa et ornamenta capta in tabulas publicas ad aerarium perscribenda curasset. Deinde relatis rationibus P. Servilii haec dixit: »non solum numerum, sed etiam uniuscujusque magnitudinem, figuram, statum litteris definiri vides;« sane artificum nomina vir ille bonus nihil curaverat, qui quae statuis captis subscripsit ostenditur hoc titulo (C. I. lat. I p. 559 n. 1506):

P. Servilius C. f.
Isauricus
imperator cepit.

Atque idem fere inscripsisse statuis M. Marcellum Sicilia devicta docetur titulo 531 l. l. M. Fulvium Nobiliorem Aetolia domita titulo 534[2]. Mummii tituli sunt 541—546 ac prope lapides, quibus incisi sunt duo tituli 543:

L. Mummius cos.
vico

duo signa humi jacentia »elaboratissimae industriae Graecorum« vi-

[1] Pausan. quoque VIII, 46, 4 ubi statuas a victoribus jam antiquissimis temporibus raptas esse dixit: *βασιλεὺς μὲν δὴ Αὔγουστος καθεστηκότα ἐκ παλαιοῦ καὶ ὑπό τε Ἑλλήνων νομιζόμενα καὶ βαρβάρων εἰργάσατο.*

[2] adde de Rossi bullet. del. inst. arch. 1869 p. 8 de basi M. Fulv. Nobilioris nuper reperta.

dit Mommsenus ipse (l. l.), sed de artificum nominibus nihil innotuit. Huc denique adde Plinii nat. hist. libri XXXVI § 27: »Romae quidem multitudo operum, etiam oblitteratio ac magis officiorum negotiorumque acervi omnes a contemplatione tamen abducunt..... qua de causa ignoratur artifex« etc., ubi nota nihil dictum esse de inscriptionibus memoriam juvantibus: Romae igitur operibus publice positis auctorum nomina plerumque non subscripta esse videntur.

Sin vero Romani quando statuas auferendas artificum nominibus ornarunt, ita fecisse videntur, ut nomina in signa ipsa transcriberent, (scr. 12[b] cf. 11), quod et eorum mori convenire postea videbimus.

Cum vero privati homines »circa statuas et imagines insanire carius inepti« inciperent, non ut Romanae reipublicae splendorem augerent, sed ut signa »in villarum exilia pellerent« (Plin. nat. hist. XXXV, 26)[1], quam rationem in operibus Graecis inscribendis eos secutos esse existimabimus? Atque primum quidem cum summum putaretur

artificum veteres agnoscere ductus
et non inscriptis auctorem reddere signis

(Stat. silv. IV, 6), facile credes, multa signa artificum nominibus non fuisse ornata. Huc accedit, quod tabulas fuisse constat, quibus operum possessor et quanti emisset et quis fecisset, modo ipse sciret, inscribendum curavit (Cic. in Verr. act. II or. IV §§ 36, 42).

Verumtamen et inscriptionibus (n. 175 sqq.) et veterum scriptorum dictis probatur, praecipue celeberrimorum artificum Graecorum nomina operibus subjecta esse, cujus rei testis Martialis IX, 44 (ed. Schneidew. — scr. 23):

inscripta est basis indicatque nomen
Λυσίππου lego, Phidiae putavi.

Neque omnes, ut Plinius Caecilius secundus[2], cum aliquam statuam dedicarent, auctoris nomen neglexerunt, immo saepius certe tam

---

[1] De Romanorum operum collectionibus Böttiger. ges. Schr. p. 8. Ludw. Friedlaender. Kunstsinn der Römer p. 33 sqq. cf. C. F. Hermann. Ueber den Kunstsinn der Römer p. 60 sqq. inde ille Eutyches »officinator a statuis« et Agrypnus »a statuis« Böttig. l. l. R. Rochett. lettre. p. 185 n. 7 et not. 5 cf. Juvenalis sat. XIV v. 305.

[2] Epist. III, 6.

eleganter addiderunt, quam Cicero descripsit (in Verr. act. II or. IV § 93. scr. n. 11): »Apollinis signum ..... cujus in femore litteris minutis argenteis nomen Myronis erat inscriptum« quod a statuario ipso factum esse veri dissimillimum.

Sin vero meminerimus Romanos poetas sexcenties fere summorum artificum operum mentionem fecisse, quae homines privati possiderent, non mirabimur permulta artificia a callidis Graeculis illorum nominibus immerito esse ornata: itaque Phaedrus prolog. libr. V v. 4—7 haec dixit:

ut quidam artifices nostro faciunt seculo
qui pretium operibus majus inveniunt, novo
si marmori adscripserunt Praxitelem suo,
detrito Myronem argento.

huc Zenobius quoque spectat V, 82 .... *καὶ ἄλλοι γὰρ πολλοὶ ἐπὶ τῶν οἰκείων ἔργων ἕτερον ἐπιγεγράφασιν ὄνομα*; cujus rei exempla fortasse haberi possint »opus Phidiae« et »opus Praxitelis« (188. 189.)

Sed haec hactenus, nunc in titulorum usum et rationem inquiramus.

CAPUT II.

§ 1.

DE INSCRIPTIONIBUS UNIVERSIS AGITUR.

Inscriptionum artificum causa ea fuit, ut diserte, quis fecisset opus, indiceretur. In iis autem, quanta regnet varietas et ipsi diximus (p. 1) et ex collectis titulis cognosci potest; verumtamen quamquam aliorum artificum aliae fuerunt inscriptionum formae, id tamen tenendum videtur, eundem artificem eadem inscriptione uti esse solitum. Qui usus, quam late patuerit, ut accuratius intelligas, aspice hunc, quem praebemus, titulorum artificum indicem, quorum plus unus fato favente aetatem tulit:

1. (8) *ἔργον Ἀριστοκλέους* (8[a]) *Ἀριστοκλῆς ἐπόησεν.*

2. (16) *Κρησίλας ἐπόησεν* (16[a]). *Κρησίλας ἐπόησεν Κυδωνιάτας.* (scr. 14) *Κυδωνιάτας Κρησίλας εἰργάξατο,* sed hic versus est.

3. (31, a, b.) *Λεωχάρης ἐπόησεν.*

4. (32) *Σθέννις ἐπόησεν — Σθέννις ἐποίει,* quod non ab artifice ipso inscriptum esse Brunn. recte monuit mus. Rh. n. ser. t. VIII p. 235.

5. (35, 35 b.) *Κηφισόδοτος Τίμαρχος ἐποίησαν* 35 c. *Κηφισόδοτος Τίμαρχος Ἀθηναῖοι ἐποίησαν* 35 a. *Κηφισόδοτος Τίμαρχος Ἐρεσίδαι* sed haec est dedicantium potius quam artificum inscriptio.

6. (44, 44 a) *Νικόμαχος ἐπόησεν.*

7. (47, a) *Μικίων Πυθογένους ἐποίησεν.*

8. (53, a, b.) *Καικοσθένης ἐποίησεν.*

9. (64) *Μαχάτας πόησε* (64 a) *Μαχάτας ἐπόησε.*

10. (65, a) *Μνασίτιμος Τελέσωνος Ῥόδιος ἐποίησε.*

11. (66, a) *Θέων Ἀντιοχεὺς ᾧ ἁ ἐπιδαμία δέδοται, ἐποίησε.*

12. (70a, b, c.) *Φύλης Ἁλικαρνασσεύς ἐποίησε;* titulus n. 70 nimis est mutilatus.

13. (67, a) *Σῖμος Θεμιστοκράτευς Σαλαμίνιος ἐποίησε.*

14. (71, a) *Ἐπίχαρμος Σολεὺς ᾧ ἁ ἐπιδαμία δέδοται καὶ Ἐπίχαρμος Ἐπιχάρμου Ῥόδιος ἐποίησαν.*

15. (72, a, b, c, d.) *Τιμόχαρις Ἐλευθερναῖος ἐποίησε.*

16. (73) *Πυθόκριτος Τιμοχάριος Ῥόδιος ἐποίησε.*

(73a) *Πυθόκριτος Τιμ* . . . .

17. (90, a) *Ζηνόδοτος Μενίππου Κνίδιος ἐποίησε.*

(18? *Ἀπολλώνιος Νέστορος Ἀθηναῖος ἐποίει* 99, a, b.)

(19? *Γλύκων Ἀθηναῖος ἐποίει* 102, a, b.)

(20? *Σαλπίων Ἀθηναῖος ἐποίησε* (105) — *Σαλπίων ἐποίησε* 105a.)

21. (107, a, b, c.) *Εὔχειρ καὶ Εὐβουλίδης Κρωπίδαι ἐποίησαν.*

107d. *Εὔχειρ καὶ Εὐβουλίδης ἐποίησ[αν.*

22. (114, a, b.) *Λεωχάρης ἐποίησεν.*

23. (116 = 116a? *Πραξιτέλης ἐποίησεν* — *Πραξιτέλης ἐποίει.*)

24. (119, a) *Ἀντίγνωτος ἐποίησε.*

25. (129, a) *Ἡραιστίων Μύρωνος Ἀθηναῖος ἐποίει.*

26. (130, a) *Ξενόφιλος καὶ Στράτων Ἀργεῖοι ἐποίησαν.*

27. (131) *Δημητρίου τοῦ Δημητρίου γλυφή.*

(131a) *Δημήτριος Δημητρίου ἐποίει,* sed hic titulus ad statuam pertinet, ille (131) ad anaglyphum.

28. (136, a) *Ἀθανάδωρος Ἀγησάνδρου Ῥόδιος ἐποίησε.*

29. (147) *Ζήνων Ἀττινᾶ Ἀφροδεισιεύς ἐποίει.*

(147a) *Ζήνων Ἀφροδεισιεὺς ἐποίει;* num tituli eundem artificem significent, dubitari potest; quodsi aliter judicas, tituli, qui II p. Chr. n. seculo scripti sunt, non tanti sunt momenti.

30. (168, 1): *Μάαρκος Κοσσούτιος Μαάρκου ἀπελεύθερος Κέρδων ἐποίει.*

(168, 2) *Μάαρκος Κοσσούτιος Κέρδων ἐποίει* sed hi tituli duabus figuris subscripti sunt, quarum altera ab altera sejungi non debet.

31. (173, a) *Ζήνων Ἀλεξάνδρου ἐποίει* — *Ζήνων β ἐποίει* sed in hunc idem cadit, quod in 30.

De industria omisimus inscriptiones nimis mutilatas 33, 33a *Ἐξήκεστος,* 52, 52a *Καικοσθένης Δίης Ἀπολλωνίδου Φλυάσιοι;* deinde incerta est conjectura, quam ad titulum n. 76 proposuimus; neque

eas inscriptiones addere voluimus, quae non ab artificibus ipsis profectae sunt n. 175 sqq.

Videmus igitur primum, qui patris nomine semel usus est, eum illo semper uti, et qui ethnicum vel demoticum semel nomini suo apposuit, eum illud semper fere apponere; quamquam patriae mentio paullo minus firma fuisse videtur, quam patris: Cresilas quidem se Cydoniatam esse, quod Athenis (n. 17), ubi certe omnibus satis notus erat, non addidisse videtur, Hermionae professus est;[1] deinde ille etiam antiquiore aetate vixit, quam qua inscriptiones firmas factas esse credimus, quod tum demum evenire potuit, cum ars a summis artificibus aucta et evecta a multis hominibus iisque mediocris ingenii quasi negotium exercebatur; tum autem tales firmi tituli non in certis quibusdam regionibus frequentati sunt, sed in communem omnium usum recepti, quod ex propositis exemplis elucet. Stabilitatem autem inscriptionis ejusdem artificis bene ex his titulis cognoscere possumus: n. 144: *Ἡρακλείδης Ἀγαθου Ἐφέσιος καὶ Ἁρμάτιος ἐποίουν.* et n. 152:

Θέων Ἀντιοχεὺς καὶ Δημήτριος Δημητρίου Ῥόδιος ἐποίουν, ubi artifices officinis conjunctis iisdem quibus ante inscriptionibus usi sunt. Ac sane artificum ipsorum interesse debuit, quae semel inscripserant operibus ab ipsis perfectis, ea semper inscribere: nam *Μικίων Πυθογένους, Τιμόχαρις Ἐλευθερναῖος, Πυθόκριτος Τιμοχάριος, Φύλης Ἁλικαρνασσεὺς* gloriam sibi paraverant, non simpliciter *Μικίων, Τιμόχαρις, Πυθόκριτος, Φύλης*; ita etiam Onatas bis idem epigramma operibus subjecit (scr. 7, a). Quamquam non desunt mutatae inscriptionis exempla: Caecosthenes (53, a, b.) quidem et Dies (54), cum collaborarent, se Apollonidae filios Phlyasios esse professi sunt (52, a), officina communi vero sublata patris et demi mentionem omiserunt; deinde cum filius a patre in societatem reciperetur, eadem inscriptio manere non potuit. Et fortasse tituli aliquando reperientur, quibus eundem artificem eadem in urbe variis inscriptionibus usum esse probabitur, qui parvis ab exordiis profectus majorem gloriam cum nactus esset omnia praeter nomen

---

[1] Titulo n. 35 c, quem sero Benndorfius benigne mecum communicavit, probari videtur, saepius artifices cum alienis civibus opera perficerent, ethnicis appositis se accuratius significasse ita, ut et domesticam et externam inscriptionis formam in usu haberent.

solum indicia sprevit. Sed in universum certe affirmari potest, inscriptiones tantum pari modo compositas, dum litterarum formae permittant, unie idemque artifici a nobis esse tribuendas (cf. p. 15 not.)[1]. Idem autem cadere videtur in vasorum fictilium confectores, ex quibus, ut eos, qui solis nominibus usi sunt, omittamus, Eucherus se Ergotimi filium esse ter professus est, Tleson se Nearchi filium esse tricies fere.

Atque haec quidem de universis inscriptionibus.

DE INSCRIPTIONUM ORATIONE AGITUR.

§ 2.

Inscriptionum aliae versibus aliae soluta oratione expressae sunt, atque primum quidem

de versibus inscriptis dicamus;

sunt vero hi:

1. *παῖ Διὸς κτλ.* (1)	c. Ol. 50
2. Bupalus et Athenis (scr. 1)	Ol. 60.
3. *τοῦ Παρίου κτλ.* (5)	
4. *ἔργον Ἀριστοκλέους* (8)	
5. *Ἀλξήνωρ* (12)	
6. *Ἱπόστρατος?* (13)	
7. *Ἔνδοιος* (scr. 4)	
8. *Εὐτελίδας καί Χρυσόθεμις* (scr. 3)	ante ol. 80.
9. *Ὀνάτας* (scr. 7 sqq.)	
10. *Κάλλων* (scr. 5)	
11. *Κλεοίτας* (scr. 10)	
12. *Ἀρχεσίλας* (scr. 8)	
13. *Ἀναξαγόρας* (scr. 6)	

[1] Habebant igitur Graeci artifices communi in usu, quod nos dicimus: „eine Firma." Jam vides, cur tantum nostra interfuerit, probare (p. 7), Pausaniam peculiares inscriptionum formas non retinuisse, quodsi fecisset, contra sententiam modo a nobis propositam quam vehementissime pugnaret (cf. p. 21 not.)

14. *Μακεδών* (26)	ante ol. 90.
15. *Οὐνήτης?* (26*)	
16. *Τελεσαρχίδης* (scr. 17)	
17. *Φειδίας* (scr. 12)	
18. *Ἀρίστων ἠδὲ Τελέστας* (scr. 9)	
19. *Θρασυμήδης* (scr. 16)	
20. *Δαμοφῶν* (scr. 19)	circiter ol. 102.
21. *Φυρόμαχος* (scr. 25)	ol. 135.
22. *Ἠετίων* (scr. 26)	inter ol. 130—140.

Ac primum quidem multo plurimi artificum, quos attulimus ante ol. 90 floruerunt; hic autem moneamus, quod Boeckhius dixit in C. I. tom. I introd. p. XXIX, antiquiore aetate soluta oratione non usos Graecos esse in re sollemni ulla. Deinde in duas partes illae inscriptiones abeunt: aliae enim eaeque antiquiores nihil aliud continent, quam quod ad artifices pertinet, aliae, eaeque posteriores, ut Phyromachi et Eetionis, artificum mentionem dedicantis epigrammati addunt ita, ut totum epigramma dedicantis sit, qui et artificis laudem in suam vertit; illae autem priores inscriptiones totae sunt artificum ita, ut hae solae vere dicantur artificum inscriptiones, quas metricas seriore aetate usurpatas esse omnino negandum videtur. Dignitatem enim artificis indicant satis sibi conscii, se inusitatum opus perfecisse, qua re etiam sollemni utitur oratione; quod antiquissimo quidem tempore in ea quoque artificia valuit, quae nobis minus videntur admiranda, ea autem qua effícta sunt aetate nova et magnifica jure ducebantur: itaque auctorum nomina vel in anaglyphis sepulcralibus, quae nominibus suis ornare artifices postea non dignati sunt; et Parmenon quidam etiam lapidibus bene politis se fecisse inscripsit[1]. Deinde in iis tantum operibus illud sollemne orationis genus usurpatum est, quae solitis multo erant majora: ita Phidias hexametrum posuit sub Jovis Olympii statua, Damophon Messenius deorum simulacris optime expressis *ἰαμβεῖον* subjecit, Thrasymedes Arignoti Parius Aesculapii ex ebore et auro facti, quod signum Athenagoras leg. p. Chr. 14 p. 61 (Dechair.) Phidiae ipsi tribuit, se auctorem esse epigrammate docuit.

---

[1] A. Conze Reise auf den Inseln des thrak. Meeres, Thasos p. 12. tab. IV, 14, 15. v. nostr. tab. VI, c.

Quae cum ita sint, jam facilius intelligimus, quod p. 15 monuimus, antiquiore aetate firmis inscriptionibus artifices usos non esse.

Quod vero diximus, versibus expressos esse titulos fere antiquissimos, epigrammatis pictorum[1] aliorumque artificum, quae etiamnunc habemus bene confirmatur.

Polygnoti enim celeberrimae picturae Delphis subscripti erant Simonidis versus:

γράψε Πολύγνωτος, Θάσιος γένος, Ἀγλαοφῶντος
υἱὸς περθομένην Ἰλίου ἀκρόπολιν.

Pausan. X, 27, 4. Et Plinius XXXV, 154 haec tradidit: »plastae »laudatissimi fuere Damophilus et Gorgasus, iidem pictores, qui »Cereris aedem Romae ad circum maxumum (dedicatum a. u. 261 »= ol. 71, 4) utroque genere artis suae excoluerant, versibus »inscriptis Graece, quibus significarent ab dextra opera Damophili »esse, ab laeva Gorgasi.« Et versus etiam in vasis fictilibus esse, sive antiquissima sunt[2], sive remotae antiquitatis speciem affectant, satis constat. At tu fortasse dubites, num illi versus ab artificibus ipsis sint compositi, Polygnoti memor, cui Simonides epigramma fecit. Ac primum meminerimus, Gitiadam Lacedaemonium illum statuarium hymnos cecinisse, quod testatur Pausanias III, 17, 2. Ita certe alii quoque benigna vena praediti ipsi versus, quibus statuas inscripserunt, composuerunt, alii epigrammata a poetis acceperunt non ut Polygnoti certo operi aptum, sed ea forma, ut semper possent usurpare, qualia sunt Onatae (scr. 7, a); et Bupalum fratremque idem carmen pluribus statuis subjecisse memoriae proditum est a Plinio XXXVI, 12 (scr. 1).

Restat, ut quod de anthologiae Graecae epigrammatis promi-

---

[1] Epigramma quidem, quod est in Anthol. Pal. IX, 758

Σιμωνίδου
Κίμων ἔγραψε τὴν θύραν τὴν δεξίαν,
τὴν δ' ἐξιόντων δεξίαν Διονύσιος

Benndorf. de anthol. Gr. ep. p 11 veram inscriptionem putavit: immerito ut videtur; primum enim haud concinnum est, deinde vide modo ludum in verbis sequentibus

τὴν δεξίαν
τὴν δ' ἐξιόν
των δεξίαν.

[2] Athenis in fragmento antiquissimi vasis

ἄνδρες ἐποίησαν σοφίαισιν καλὸν ἄγαλμα

Arch. Ztg. XXII (1864) p. 253*.

simus, persolvere studeamus; demonstrativa enim epigrammata num mere lusoria nullum usum praebuerint jure quaeri possit. Ac primum quidem summorum artificum opera, cum seriore tempore dedicarentur, epigrammatis ornata esse titulis, qui sunt n. 178 et n. 187, ostenditur. Deinde in mentem venit Ciccronis in Verr. act. II or. IV § 127, ubi dicta sunt haec: »atque haec Sappho (Silanionis opus) sublata (de prytanio Syracusanorum) quantum desiderium sui reliquerit dici vix potest. Nam quum ipsa fuit egregie facta tum epigramma Graecum pernobile[1] incisum est in basi« etc. Seriore igitur aetate moris esse videtur, ut statuis versus subscriberentur, quibus delectarentur homines eruditi.

Et hunc usum fuisse multorum epigrammatum demonstrativorum conjicio, quorum sales saepissime delectavisse non possunt, nisi erant sub operibus celebratis, sive archetypa ipsa erant sive exemplaria. (cf. anthol. Plan. IV, 54, 60, 112, 257).

Denique ne quid omittamus, ut multi mores antiquissimi infimis temporibus recurrerunt, ita opera vel minime laudanda ab artificibus ipsis versibus ornata sunt (n. 134).

§ 3.

DE TITULIS QUI SOLUTA ORATIONE COMPOSITI SUNT AGITUR.

Horum titulorum tria sunt genera:

1. Tituli, in quibus artifices se fecisse verbo *ποιεῖν* expresserunt.
2. in quibus verbis *ἔργον, τέχνη* significaverunt.
3. in quibus solis nominibus usi sunt.

1.

In prima titulorum classe summa est varietas: atque primum artifices nominibus suis verbum faciendi tantum addiderunt, *ὁ δεῖνα*

[1] C. I. 3555 Pergami: *Οὔνομά μευ Σαπφὼ· τόσσον δ'ὑπερέσχον ἀοιδῶν θηλειῶν, ἀνδρῶν ὅσσον ὁ Μαιονίδης*
idem anthol. VII, 15 cf. Benndorf. l. l. p. 49 et not. 1.

ἐποίησεν[1], deinde patris nomen aut patriae aut haec duo adjecerunt, tum aoristo usi sunt aut imperfecto verbi *ποιεῖν*, denique verborum ordine differunt. Quamquam enim plerumque ordo hic est, ut primum locum teneat artificis nomen, alterum patris, tertium patriae, ultimum verbum, sunt tamen inscriptiones, in quibus ethnicum ultimum occupat locum. Verissime autem jam Boeckhius ad C. I. I n. 25 (syll. n. 24) monuit, antiquissimum esse morem ut verbum *ἐποίησε* excipiatur ethnico, quod Lud. Stephanius (Compte-rendu 1861 p. 148 sq.) novis exemplis auxit et illustravit, qui vir doctissimus modum migravisse videtur, cum usque ad an. 350 a. Chr. n. illum usum obtinuisse censeret. Accipe hic quae artificum tituli praebent exempla:

Κρησίλας 16a
Πύρρος 18
Δωρόθεος 20.
Ὑπατόδωρος Ἀριστογίτων 24.

seriore autem tempore ille usus revixit n. 145 *Ἀρχέλαος Ἀπολλωνίου ἐποίησε Πριηνεύς*; quae remotioris antiquitatis captatio quam late patuerit, hac inscriptione, quae est in vasis vitrei ansa in museo Berolinensi, docetur

ЄΙΡΗΝΑΙΟC
ЄΠΟΙΗCЄΝ
CΙΔωΝΙΟC;

quod eam ob causam memoravimus, quia etiam alium usum posteriore aetate frequentissimum factum esse videbimus; atque hoc quidem satis memorabile in talibus archaismis, ut ita dicam, qui alias quidem satis rari usurpantur, non vero quasi communes usus fiunt. — Alia autem exempla vide apud Stephanium l. l., qui Boeckhium secutus recte fortasse censuit, quod Pausanias dixit VI, 9, 1: *Πτόλιχος ἐποίησεν Αἰγινήτης* ex inscriptione fluxisse, quamquam VI, 10, 9 *Πτόλιχος Αἰγινήτης ἐποίησεν.* Sed quod Stephanius illam dicendi rationem a Pausaniae sermone abhorrere voluit tantum abest ut verum sit, ut contrarium possit probari (II, 3, 5. 9, 8.

---

[1] Artifices cum opera ab ipsis perfecta diis dedicarent, solo verbo dedicandi usi esse videntur (n 35a cf. B. 6); qua re Pausaniam I, 24, 3: *Πρόκνην δὲ τὰ ἐς τὸν παῖδα βεβουλευμένην αὐτήν τε καὶ τὸν Ἴτυν ἀνέθηκεν Ἀλκαμένης* artificem Alcamenem significasse credam

11, 2. 19, 3. III, 14, 6. IV, 5, 10. 6, 1. V, 17, 4. 24, 1. 26, 2. cf. 3, 7. VI, 3, 5. 4, 4. 8, 6. 17, 5. VII, 24, 4. VIII, 30, 6. IX, 34, 3. X, 9, 3. 8. 10, 6. 16, 1).

Nunc transeamus ad duas alias classes, quarum tituli patris et patriae nomina item continent; nos autem de iis dicamus, quae illis sunt peculiaria.

2.

In altera classe quattuor tantum Graecorum artificum tituli continentur:

1. (8.) *ἔργον Ἀριστοκλέους*, est hexametri initium (cf. C. I. I introd. p. XXIX)
2. *Λυσίππου ἔργον*, quem titulum non a Lysippo ipso profectum esse videbimus (n. 185 a)
3. (131) *Δημητρίου τοῦ Δημητρίου γλυφή*
4. (165) *Πρώτυτος τέχνη ἐργαστηριαρχοῦ*

(de [Plut.] vitae X or. Isocr. cap. 27 *Λεωχάρους ἔργον* cf. scr. 21)[1]. Illae autem inscriptiones ex Romanorum usu potius quam ex Graecorum conformatae sunt cf. opus Phidiae, opus Praxitelis (scr. 13, 14) C. Pomponi Quirina opus, opus Atticianis Afrodisiensis (append. tit. artiff. Rom. 2, 5 a).

3.

Neque aliter res se habet in iis tertiae classis inscriptionibus, quibus solus genetivus nominis inest:

Μύρωνος (177 a)
Λυσίππου (scr. 23)
Σωστράτου (174)

Fuerunt quidem, qui genetivo artificem unquam significatum esse negarent, attamen quod Martialis dixit (IX, 44)

Λυσίππου lego, Phidiae putavi

Romanorum quidem illum usum fuisse probat; quare moveor, ut et Diadumeni et Ingenui inscriptiones (append. tit. artiff. Rom. 6, 7) ad artifices pertinere credam; illam autem dicendi rationem a Graecorum usu abhorrere etiam O. Jahnius censuit (Arch. Ztg. VIII, p. 208).

[1] quod Pausanias saepissime *τέχνη* usus est, illius rationi scribendi non artificibus tribuendum.

Difficiles sunt tractatu tertiae classis eae inscriptiones, quae nominativum solum continent, cum causa, cur nominativo artifex significatus sit, rarissime possit probari: nam ut *Ταλέστης Ἀρτεμιδώρου* (87), *Ὠρελίων* (*Ἀ*)*ρισστωνίδα* (139), *Ἀριστέας καὶ Παπίας Ἀφροδεισεῖς* (146) jure artifices habeantur, *Ἀναξιμένης Εὐρυστράτου Μιλήσιος* (161), *Δημόδωρος Μελιτεύς*, (43), *Θράσων Πελληνεύς* (133) num verbo *ἐποίησεν* excepti fuerint, et ob apographa negligenter facta (161), et ob lapidum fracturas (43; similiter 133) non jam enucleari potest. Sed *Ἀρτεμᾶς Δημητρίου Μιλήσιος* (193) *Ἄτταλος Ἀνδραγάθου* (206) *Πύρρων Ἑκατοκλέους* (200) *Σωσικλῆς* (201) *Φαίδιμος* (202), *Φρύνος* (203) non est, cur artifices existimentur; (de Eubuleo Praxitelis v. 218). *Γλύκων Ἀθηναῖος* (102b) num genuinus sit, dubitari potest, nomen enim ejus cujus Herculem celeberrimum etiamnunc habemus, facillime Herculi simili, ut est, nostris temporibus insculptum esse potest; attamen Gerhardius, qui vidit, inscriptionem genuinam esse putavit (Neap. Ant. Bildw. p. 31). Quae cum ita sint, hae artificum inscriptiones, nisi nullo modo neque ad imaginem ipsam pertinere neque magistratum aliquem neque fortasse possessorem significare possunt, non admittendae videntur. Welckero igitur non assentimur, qui in mus. rh. n. s. VI p. 402 miratus est, quod artifices tam raro sola nomina inscripsissent; quodsi fecerunt, gloriae suae ipsi obstiterunt, quis enim intellexit artificem?

Ne quid omittere videamur, raro et infima solum aetate talia indicia adduntur, qualia sunt *γλυφή* (131), *τεχνείτης* (149), *ἐργαστηριαρχός* (165).

Nunc in singulas inscriptionis partes inquiramus.

CAPUT III.

§ 1.

DE AORISTI ET IMPERFECTI USU IN ARTIFICUM GRAECORUM INSCRIPTIONIBUS.

Nulla rei nobis propositae pars tanto studio tractata et castigata est, quanto de aoristi et imperfecti usu quaestio, quae, si vis jam a Plinio instituta nostris potissimum temporibus iterum atque iterum discussa est, ubi primum nonnullae artificum inscriptiones extiterunt.

Jam ne aequo longiores fiamus in virorum dd. sententiis exponendis alii[1] quidem censuerunt illum usum haud ita esse premendum, ex quo aliquid ad artificum tempora distinguenda redundaret, quippe qui omnibus aetatibus ἐποίησεν et ἐποίει inscripsissent operibus.

Contra alii[2] illum usum certis temporibus definiri cum sibi persuasissent imperfectum demum post Alexandri M. mortem[a]) vel post ol. 150—160[b]) usurpatum esse et ex Plinio et ex titulis repertis affirmaverunt.

---

[1] Visconti. Mus. PCl. II p. 84 (ed. Mediol.) R. Rochette. questions de l'histoire de l'art (Paris. 1846) p. 63—167. Walz. Philolog. 1846 p. 749 sq. cf. Winckelm. hist. art. X cap I § 11 et E. Curtius. C. I. IV n. 6854 b. p. 14 sq.

[2] Lessing. Laocoon. § 27. cujus non meminerat [a]) Letronne. mém. de l'acad. des inscr. et d. belles l. XVI, 2. p. 147 sqq. [b]) H. Brunn. mus. rh. n. ser. tom. VIII (1853) p. 234—251, qui de locorum quoque discrimine cum monuisset (p. 238) aoristum quidem semper usurpatum esse voluit; atque hujus sententiae multi vv. dd. nunc addicti videntur cf. O. Jahn. Arch. Ztg. 1863 p. 65. Ad. Michaelis. annali d. inst. 1864 (XXXVI) p. 261.

Ac nos exemplis propositis et digestis, quae sentimus exponemus:

TITULI VETUSTISSIMI

c. ol. 60. in Asia: (2) *Εὔδημος μ' ἐποίειν*

in insulis:

c. ol. 40. Therae, *Θαρύμαχος ἐποίει* tab. I b.

Ἐπάγατος ἐποίει Franz. elem. n. 6.

c. ol. 50. in Creta, *Τί?]μων ἔργαφέ με* tab. I, a.

in Graecia:

c. ol. 60. Athenis, (13) *Ἱπόστρατος ἐποίει*

quibus adde *Τιμωνίδας μ' ἔγραφε* in vase antiquissimi generis Cleonis reperto[1].

TITULI ARTIFICUM INDE AB OL. 70—158.

TITULI ARTIFICUM INDE AB OL. 158.

IN ITALIA.

94. *Πολυκλῆς*
95. *Ἀντίοχος Ἀθηναῖος*
99. *Ἀπολλώνιος Νέστορος Ἀθηναῖος*
100. *Ἀπολλώνιος*
102. *Γλύκων Ἀθηναῖος*
103. *Κρίτων καὶ Νικόλαος Ἀθηναῖοι*
104. . . . *γένης καὶ Αλεξ* . . . .

IN GRAECIA.

111. *Μάαρκος Πειραιεὺς*
116a. *Πραξιτέλης*
124. *Ἰάσων Ἀθηναῖος*
125. *Καλλισθένης Καλλισθένους Σφήττιος*
126. . . *ς Διογνήτου Ἀχαρνεύς*
128. *Διονυσόδωρος καὶ Μοσσχίων καὶ Ἀδάμας οἱ Ἀδάμαντος Ἀθηναῖοι*
129, a. *Ἡφαιστίων Μύρωνος Ἀθηναῖος*
131a. *Δημήτριος Δημητρίου*
132. *Αὐρ. Νεικηφόρος Νεικηφόρου*
135. . . . . . *σιμάχου*

---

[1] Arch. Ztg. 1863 (XXI) tab. CLXXV.

ARTIFICES IN ASIA ET AEGEI MARIS INSULIS NATI, QUORUM TITULI IN ITALIA REPERTI SUNT.

140. *Ἰσίδωρος Νουμηνίου Πάριος*
141. *Ξένων Ξένωνος καὶ Σωγένης Σωκράτου Πάριοι*
142. *Μηνόδοτος καὶ Διόδοτος οἱ Βοηθοῦ Νικομηδεῖς*
143. *Ἀγασίας Δωσιθέου Ἐφέσιος*
144. *Ἡρακλείδης Ἀγαύου Ἐφέσιος καὶ Ἁρμάτιος*
147, a. *Ζήνων Ἀφροδεισιεύς*
148. *Μενεσθεὺς Μενεσθέως Ἀφροδεισιεύς*
149. *Εὐτύχης Βειθυνὸς τεχνείτης*

IN INSULIS ET ASIA.

151. *Ἀνδραγόρας Ἀριστείδα Ῥόδιος*
152. *Θέων Ἀντιοχεὺς καὶ Δημήτριος Δημητρίου Ῥόδιός*
154. *Ἀντιφάνης Θρασωνίδου Πάριος*
157. *Ἡράκλειος*
158. *Ἀγασίας Μηνοφίλου Ἐφέσιος*
159. *Αὖλος Παντουλήϊος*

TITULI IN ITALIA REPERTI.

166. *Στέφανος Πασιτέλους μαθητής*
167. *Μενέλαος Στεφάνου μαθητής*
168. *Μάαρκος Κοσσούτιος Κέρδων*
169. *Ἐράτων*
170. *Μηνόφαντος*
171. *Φιλουμενός*
172. *Φιδίας καὶ Ἀμμώνιος ἀμφότεροι Φιδίου*
173. *Ζηνᾶς Ἀλεξάνδρου.*

quibus adde Bupali, Calamidis, Myronis, Callimachi, Democriti, Praxitelis, Zeuxiadis, Polycratis, Sthennidis, Lysippi, Tisicratis titulos (syll. 175 sqq.), quos in Italia scriptos esse scimus.

In Asia igitur, in insulis, in Graecia ipsa et antiquissimae inscriptiones repertae sunt imperfectis insignes et recentissimae, quas omnes vel multo post ol. 158 fortasse inde a I p. Chr. seculo (de Maarci titulo 111 v. syll. ad 111) scriptas esse verisimillimum est,

quare titulos 151 et 157, quamquam certo temporis indicio carent, nostro jure ad recentiorem aetatem revocasse nobis videmur.

Multo saepius imperfectis usi sunt artifices, quorum tituli in Italia reperti extant, quod quo pertineat ut clarius fiat aspice has artificum inscriptiones aoristis insignes, quae Italiae debentur:

96. *Κλεομένης Ἀπολλοδώρου Ἀθηναῖος*
97. *Κλεομένης Κλεομένους Ἀθηναῖος*
98. *Ἀπολλώνιος Ἀρχίου Ἀθηναῖος*
105, a. *Σαλπίων Ἀθηναῖος*
136, a. *Ἀθανόδωρος Ἀγησάνδρου Ῥόδιος*
137. . . . . . . *ος Ἀγησάνδρου*
145. *Ἀρχέλαος Ἀπολλωνίου ἐποίησε Πριηνεύς.*

Magis autem usitata in Italia imperfecta fuisse, ex eo quoque conjici potest, quod quorum artificum opera ibi nominibus ornaverunt, imperfectis inscripserunt (syll. n. 175 sqq.).

Sed hic usus, quid sibi velit quaerimus; veniunt sane in mentem haud paucae conjecturae, quae ad discrimen pertinent, quod est inter exemplaria et archetypa, inter opera marmorea et aenea; attamen idoneis causis carent. Meminerimus autem, scalptores et gemmarum et nummorum semper usos esse imperfectis, haud raro etiam vasorum fictilium pictores et confectores, eosque, qui aut remotae antiquitatis speciem affectaverunt aut inferioris aetatis artem aperte secuti sunt[1]. Quae cum ita sint fortasse non displicebit, quod suspicamur etiam in statuariorum sculptorumque titulis imperfecti usum esse archaismum, ut hoc verbo utar; qui quam late patuerit ne mireris, monere liceat, quae de ethnici loco adnotavimus p. 20.

Nunc autem juvabit Plinii nat. hist. praefationis § 26 afferre, a qua alii totius disputationis petierunt exordium; ubi ille reprehensa Graecorum in libris inscribendis immodestia haec dixit: »et ne in totum videar Graecos insectari ex illis nos velim intelligi pingendi fingendique conditoribus, quos in libellis his invenies absoluta opera et illa quoque quae mirando non satiamur pendenti titulo inscripsisse: ut Apelles faciebat aut Polycletus, tamquam inchoata semper arte et imperfecta, ut contra judiciorum

---

[1] H. Brunn. mus. rh. n. s. tom. VIII p. 247 sqq.

varietates superesset artifici regressus ad veniam velut emendaturo quidquid desideraretur si non esset interceptus. Quare plenum verecundiae illud est, quod omnia opera tamquam novissima inscripsere et tamquam singulis fato adempti. Tria non amplius ut opinor absolute traduntur inscripta ille fecit, quae suis locis reddam: quo apparuit, summam artis securitatem auctori placuisse et ob id in magna invidia fuere omnia ea.« Sed illae tres inscriptiones redditae non sunt[1]. Ac primum quidem cum Winckelmann. Lessing. Letronn. (l. l. p. 151 sqq.) R. Rochettus (l. l. p. 163) Plinii dicta ad aoristi (absolute inscripti) et imperfecti (pendentis) discrimen spectare putassent, O. Jahn.[2] Plinium de perfecto et imperfecto egisse censuit, quem Brunnius (l. l. p. 234) secutus est. Quod fortasse recte monitum esse non negamus, sed ne ita quidem Plinius gravi erroris crimine, quod ei inussit R. Rochettus l. l., liberari potest, si nostris credimus inscriptionibus, quae illos fingendi conditores aoristo potius usos esse docere videntur. Quae cum ita sint Urlichs in chrestomath. Plinianae praefat. p. XIV not. scriptorem errore paullo post intellecto eas tres inscriptiones, quas promisit, afferre non potuisse. Sed ut erraverit Plinius, ut intellexerit errorem, nostrum est erroris mirifici fontem investigare. Plinium enim temere locutum esse in praefatione sollemni imperatori mittenda credi non potest, ubi verba »ut opinor« quibus fortasse illum excusare velis, eam habent vim ac si auctor dixisset, se tria tantum exempla nosse. Plinius igitur pro certo habuit rarum aoristi usum, frequentem imperfecti. Quae vero addidit de aoristi et imperfecti discrimine, si vis facete dicta sunt, sed artificum summorum animis minus apta videntur. Inter omnes autem constat Plinium artis Graecae satis ignarum artificiis vel falsa nomina indidisse[3], qua in re Romanorum juvenum otiosorum fabellas secutus videtur; atque his sales conveniunt epigrammatici, ut ita dicam, a quibus ne illa quidem abhorrent, quae de aoristi et imperfecti significatione Plinius tradidit. Intelleximus autem (p. 9.) nec bases ex Graecia a Romanis apportatas esse in Italiam et in titulorum artificum exemplaribus ex more posteriorum

[1] Lessing. Laocoon. p. 200 sq. not.

[2] sächs. Ber. 1850. cl. hist.-phil. p. 141 sq. not. 78.

[3] Lud. Stephani. Compte-rendu. 1862 p. 97—100. cf. 1867 p. 10.

statuariorum sculptorumque qui in Italia degebant, imperfecta esse inscripta (p. 26); deinde si Jahnium non secuti Plinium de aoristi et imperfecti discrimine egisse credimus[1], casu fortuito perpaucae summorum artificum inscriptiones ex Graecia Romam delatae esse vel archetyporum accurata apographa fuisse videntur. Plinius igitur vel ii, quos secutus est, sententiam ex inscriptionibus hauserunt prorsus diversis a nostris, quae non solum in Italia, sed etiam in Graecia, Asia, insulis repertae sunt. Ex illis titulis Plinii perversa de aoristo et imperfecto proposita opinio fluxit; huc accedit, quod p. 11 sq. diximus, Romae artifices in statuis publice positis haud saepe inscriptos fuisse. Haec autem quae de Plinio exposui eo paullulum firmata videntur, quod Lessingius quoque, cui solum inscriptiones in Italia repertae praesto erant in similem incidit errorem. (Laocoon. § 27. VI p. 202 ed. min.)

(Reliqua propediem prodibunt.)

[1] sin aliter judicas, Plinius aoristum prorsus neglexit, quippe qui semper esset in usu.

VITA.

Oscar. Gustavus Hirschfeld natus sum Pyritiae in oppido Pommerano prid. Non. Novembr. a. MDCCCXLVII patre Hirsch matre Henriette e gente Stargardt, qui quod adhuc vivunt maxime laetor. Fide institutus sum judaica. Cum puer XII fere annorum in quintam classem gymnasii a Zinzowio, qui adhuc regit, receptus essem, auctumno anni MDCCCLXV maturitatis testimonio instructus sum. Deinde trium priorum annorum singulos Berolini, Tubingae, Lipsiae degi, quartum Berolini, quo et parentes sedem transtulerunt. Semestre fere spatium gravi morbo afflictus perdidi.

Hi autem me docuerunt:

Tubingae Köstlin, Michaelis, Roth, Sigwart, Vischer;

Lipsiae G. Curtius, Fechner, Hermann, Overbeck, Ritschl;

Berolini primum annum Friederichs, Haupt, Bona-Meyer, Mommsen, Mullach, Raumer, Steinthal, Trendelenburg;

quartum, E. Curtius, Haupt, Kirchhoff, Huebner.

Exercitationibus archaeologicis interfui, quas Tubingae Michaelis, Lipsiae Overbeck, Berolini Curtius regebant.

Praeceptorum autem omnium grata memoria apud me semper servabitur.

THESES.

I.

In Pausaniae libr. I, 18, 6 εἰκόνες Ἀδριανοῦ . . . . χαλκαῖ δὲ ἑστᾶσι πρὸ τῶν κιόνων, ἃς Ἀθηναῖοι καλοῦσιν ἀποίκους πόλεις, verbum πόλεις pro glossemate est habendum.

II.

In Plinii nat. hist. libr. XXXIV, 78 Euphranor fecit . . . . et Virtutem et Graeciam, utrasque colosseas, mulierem admirantem et adorantem verba mul.-ador. Virtutis et Graeciae habitum significant.

III.

Quod Ribbeckius conjecit in Virgilii Aen. libr. IV, 436 »cumulatam monte« scribendum esse pro morte improbandum videtur.

IV.

In Shakespeari fabula, quae Hamlet inscribitur verba, quae sunt in act. II scen. 2: Haml. dost thou hear me, old friend, can you play the Murder of Gonzago — very well nunc quidem ferri non possunt propter monologum qui sequitur Hamleti et praecipue propter vers. 42 sqq. about, my brain! etc.

V.

Omnia artificia, quae Pausanias a certis quibusdam artificibus perfecta esse verbis λέγουσι, φασί attulit (I, 1, 5. 22, 8. 23, 2. 24, 8. 40, 3; 4. II, 16, 5. 19, 6. 20, 7. 24, 5. 28, 2. 32, 1. III, 17, 6. 20, 5. 22, 4. V, 17, 1. VI, 19, 6. 26, 3. VII, 27, 2. VIII, 47, 3. IX, 10, 2. 11, 1. 16, 2.) quin ab illis revera creata essent dubitasse videtur, sive in scriptis, quibus usus est, non repperit sive aliis de causis veri dissimile putavit.

VI.

In simulacra deorum fingenda vel optima aetate religio et mos traditus multo plus valuit, quam liberum artificum arbitrium.

VII.

Statuae Graecorum omnibus temporibus colore tinctae fuisse videntur, quamquam aliter alia aetate.

VIII.

Ars nesciendi in archaeologia maximi putanda.

